

SAHA (YAKUT) YAZILI EDEBİYATININ İLK EDEBÎ ESERİ “AHTILAR”

Murat ERSÖZ *

Özet: *Ahtular (Hatıralar), Afanasiy Yakovleviç Uvarovskay'n (1800-1861) hatıra türünde kaleme aldığı eserinin adıdır. Bu yapıt, Saha yazılı edebiyatının ilk örneği olarak kabul edilmiştir. O. N. Böhtlink'in yazdığı Über Die Sprache Der Jakuten adlı gramer çalışmasının ortaya çıkmasında da büyük katkısı olmuştur. Böhtlink'in bu modern çalışmasında yararlandığı dil malzemesinin yegâne kaynağı Ahtular'dır. Über Die Sprache Der Jakuten, Saha entelektüel birikiminin yazıya geçirilmesi için gerekli olan alfabe ve sözlük gibi kültürel araçların oluşmasına öncülük etmiştir. Çok yönlü birisi olan Uvarovskay, yüz altmış üç paragraftan oluşan kitabına çok küçük yaşlarından itibaren unutmadığı olaylardan bahsederek başlar. Mücadeleli bir hayat süren yazar, yetişmesinde önemli roller üstlenen ailesini ve iş arkadaşlarını anlatır. Ancak, eserin en uzun bölümlerinden birisi Üt yolculuğudur. Uvarovskay, kitabının sonlarında Saha geleneksel hayatını ve millî kültürünü ayrıntılı olarak işler. Burada verdiği bilgilerden dolayı Sabaların ilke folklor araştırmacısı olarak kabul görmüştür. Yazıda, onun bu eşsiz eserinin önemi vurgulanıp işlediği konular tasnif edilmeye çalışılmıştır.*

Anahtar Kelimeler: Saha (Yakut), A. Y. Uvarovskay, Ahtular (Hatıralar), O. N. Böhtlink, folklor.

The First Literary Work of Sakha (Yakut) Written Literature: “Ahtular” “Memoirs”

Abstract: *Ahtular (Memoirs) is the name of a literary work of memoir by Afanasiy Yakovleviç Uvarovskay (1800-1861). This work of art has been accepted as the first example of Sakha written literature. It has been a great contribution to the grammar book called “Über Die Sprache Der Jakuten” written by O. N. Böhtlink. The source of the sole language material that Böhtlink made use of in this modern book is Ahtular. “Über Die Sprache Der Jakuten” has been a pioneer in the formation of cultural tools such as alphabets and dictionaries which were necessary to write down the Sakha intellectual knowledge. Uvarovskay, who is a multi-dimensional person, starts his hundred-and-sixty-three paragraph book by narrating the unforgettable events starting from his childhood. The author, who led a life full of struggles, writes about his family and colleagues who played a great role in his bringing up. However, one of the longest parts of the book is the Üt journey. Uvarovskay describes in detail Sakha traditional life and national culture at the end*

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi.

of his book. He is accepted as the first folklore researcher of the Sakhas due to the information in his book. In this article, the importance of this book is emphasized and its contents are classified.

Keywords: *Sakha (Yakut), A. Y. Uvarovskay, Ahtılar (Memoirs), O. N. Böhtlink, folklore.*

Sahalar, Sibirya'nın kuzeydoğusunda, Rusya Federasyonu'nun çetin kış şartlarıyla bilinen Saha (Yakut) Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan kadim bir millettir. Onların mücadelelerle dolu tarihleri, işlenmiş dilleri ve zengin kültürel birikimleri güçlü bir kökten geldiklerinin göstergesidir. Yaklaşık 450.000 olan nüfuslarıyla Sibirya ölçeği için hatırı sayılır bir yoğunluğa sahiptirler fakat Türk dünyasının diğer pek çok boyu ve bölgesiyle kıyaslandıklarında kalabalık sayılmazlar. Yakutlar coğrafi ve sosyal şartlardan dolayı uzun yıllar fazla dikkat çekmemişlerdir. Ancak, tarihleri, dilleri, yazılı ve sözlü kültürleri dünyaca ünlü bilim adamları tarafından yapılan önemli araştırmalara konu olmaya başlayınca bu durum biraz değişiklik göstermiştir. Özellikle O. N. Böhtlink ve E. K. Pekarskiy gibi meşhur Türklük bilimi uzmanlarının klasikleşen eserlerini Sahalar üzerine vermeleri soğuk Sibirya'nın sıcak kalpli insanları için tarihi bir şans olur. Bu eserler Yakut kültür, dil ve edebiyat dünyasının gelişmesine, metodik olarak araştırılmasına ve sözel birikimin korunmasına katkı sağlar.

Yakut sahasından Türkoloji klasikleri arasına giren en ünlü çalışma, Böhtlink'in A. Th. von. Middendorff'un bölüm yazarlığı ve editörlüğünde çıkarılan *Reise In Den Äussersten Nordenund Osten Sibiriens* adlı serinin üçüncü cildinin birinci ve ikinci fasikülünü meydana getiren *Über Die Sprache Der Jakuten*'dir (Böhtlink 1851). Middendorff'un bilimsel öncülüğündeki bu dört ciltlik serinin ilki 1848'de, sonuncusu da 1875'te St. Petersburg'ta basılmıştır. *Über Die Sprache Der Jakuten*, Saha dili üzerine modern anlamda yazılmış bir gramer incelemesidir. Bu çalışmanın tamamlanmasında A. Y. Uvarovskay'ın ve onun *Ahtılar*¹ adlı eserinin payı büyüktür. Uvarovskay, bu durumu *Ahtılar*'ı Böhtlink'e sunarken yazdığı mektupta dile getirmiştir². Böhtlink ve Uvarovskay'ın ortak gayretiyle oluşan bu yapıt Saha

¹ Bazı seslerin tam karşılığını verebilmek ve Sahaca kelimelerin Türkçemizde doğru telaffuz edilmesini sağlayabilmek amacıyla orijinal metinden alıntıladığımız bölümlerde karşılaştığımız; uzun ünlüleri aynı ünlünün tekrarıyla gösterdik.

² “Эн эгин ааттаах омуk тылын билиэх баҕабыттан ааспыт кулун тутар ыйга мин олорор дьизбэр кэлэн кэпсиэбитин эн бары Саха кэпсэтэр тылын сурукка гынар санаабын. Бу эрэйбэр көмөлөс диэн, эн мийигин көрдүөбүтүн. Саха дойдута мин төрүөбүт сириm, Саха тыла мин төрүөбүт тылым: бу гэннэ эн үтүө туһалаах үлэбэр мин көмөлөһүмнэ киэр диэм баара дуо? Март айында, farklı milletlerin dillerini öğrenme amacıyla evime gelip yaptığın çalışmaları ve Sahaların konuştuğu dilin yazıya geçirilmesi fikrini paylaşmıştın. ‘Bu sıkıntımı çözüme kavuşturabilmem için bana yardımcı ol!’ diye ricada bulunmuşsun. Saha yurdu benim doğum yerim. Saha dili benim ana dilim. Bu saydıklarımдан sonra senin çalışmalarına, çok faydalı ve hayırlı

yazılı edebiyatının ilk örneğidir. Bir milletin ilk yazılı eseri, büyük dil ve kültür hazinesi olarak kıymetlendirilir. Böhtlink'in adı geçen gramer çalışması, bilimsel başarısının yanı sıra Ahtıtlar'ın tam metnini ve Almanca çevirisini içermesi itibarıyla de özel bir önem arz eder.

Türkolojinin bu alanda yazılan bir diğer klasığı ise E. K. Pekarskiy'nin Slovar Yakutskogo Yazıka'sıdır. Yakutça-Rusça açıklamalı ve örnekli olan bu sözlüğün hazırlanmasında Ahtıtlar'ın söz varlığıyla meydana getirilen Über Die Sprache Der Jakuten'in ilmî sonuçlarının katkısı büyüktür. Pekarskiy, bir kısmı ülkemizde de yayımlanan sözlüğünün pek çok madde başını ve örnek cümlesini Ahtıtlar'dan alır. Yakut sahasında bu tarihte (XIX. yy ikinci yarısı) yazılı eser olarak sadece İncil ve ilmihal tercümelemleri ile Ahtıtlar mevcuttur. Sahaca yazılmış başka bir kaynağa rastlamak mümkün değildir. Uvarovskay'ın *Hatıralar* olarak Türkçeye çevirdiğimiz eserinin direk ve dolaylı etkisiyle yazılan Über Die Sprache Der Jakuten ile Slovar Yakutskogo Yazıka, Sahaların zengin sözlü kültürünün yazıya geçirilmesinde rehber olurlar. Biri gramer diğeri de sözlük olan bu iki çalışma, kıvılcımlarını Ahtıtlar'dan alarak başta Saha alfabesinin yapılmasının daha sonra da sırasıyla sözlü kültürün derlenmesinin yazılı edebiyatın oluşmasının ve bu sayede entelektüel ve ilmî bir hayatın vücut bulmasının yolunu açarlar. Bu yüzden yazımıza konu olan eser, Sahaların dillerinin ve kültürlerinin yok olup gitmesini bir nevi engelleyip Türklük bilimi açısından tarihi bir misyonu yerine getirir.³

Ahtıtlar'ın özgün metni, Böhtlink'in Almanca çevirisiyle birlikte 1851'de yayımlanmıştır. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra da Le Tour Du Monde Nouveau Journal Des Voyages (Charton, Beauvois 1860: 161-176) adıyla yayımlanan ve o dönem çok takipçisi bulunan seyahatname serisinin ilk cildinde Fransızca kısa özeti basılır. Böhtlink'in Über Die Sprache Der Jakuten adlı çalışması Almanca'dır. Bu çalışmanın tamamı ünlü dilbilimci V. İ. Rassadin tarafından Rusçaya çevrilir (Rassadin 1990). Böylece Ahtıtların günümüze kadar ikisi tam metin, biri de özet çevirisi basılmış olur. Türkçesi ise hâlâ

düşüncelerine yardımcı olmayıp hayır diyebilir miyim? Bu mümkün mü?" (Vasilyev 2003: 11)

³ Uvarovskay, Böhtlink'e "Саха тыла суруга суоьуттан өлбүт тылынан ааьыллар, эн кинини тилиннэриэх кэмин аьыйах хаалла. Аьыйах хаалла эн үрдүк да үөрэхтээх да дьон хайаьалларыгар тийиэн Саха да омук уьуга суох махтаныытын ылыан. Төрүөбүт Саха ыччата эн айбыккынан толору туьаланыаьа, эн ааккын үрдэтиэьэ, ыраас сүрэьиттэн эн тускар үрдүк айыыга танараьа сүһүөьүн сүгүтүөьэ. Бу буолуоьа киннэр төлөбүрдэрэ, бу буолуоьа эн манньан. Yakut dili, yazılı metni olmamasından ötürü ölü bir dil olarak kabul edilir. Onu canlandırmak için az zamanın var. Değerli ve iyi eğitilmiş insanların övgülerini almana ve bütün Sahaların sonsuz minnettarlığına mazhar olmana az kaldı. Gelecek nesiller çalışmandan çok yararlanacak, onu kıymetlendirip adını yüceltecek ve temiz kalpleriyle yüce yaratıcıya, Tanrı'ya, dua edip seni ölümsüzleştireceklerdir. Sana borçlarını böyle ödeyecekler, senin de yegâne kazancın bu olacak." diye yazıp teşekkür eder. (Vasilyev 2003: 11)

hazırlanamamıştır. Afanasiy Yakovleviç Uvarovskay’ın bu ölümsüz eseri, Saha Yeri’nde ise ancak 1947’de basılabilir. Kitabın bu baskısı ünlü edebiyatçı N. M. Zabolotskay tarafından hazırlanmıştır (Zabolotskay 1947). Ahtılar, Cokuuskay’da⁴ 1992, 1995 ve 2003’te tekrar yayımlanır⁵. Bu son baskılar ülkemizde Sahalar üzerine yaptığı yayımlarıyla ve diğer tanıtıcı faaliyetleriyle bilinen Y. İ. Vasilyev’in üstün gayretleri neticesinde gerçekleşmiştir. Böhtlink tarafından yapılan çeviri özgün metinden, Rassadin tarafından yapılan Rusça çeviri ise Böhtlink’in Almanca tercümesinden yapılmıştır. Biz çalışmamızda kullandığımız metni, eserin orijinal dili olan Saha (Yakut) Türkçesinden aktardık.

Uvarovskay’ın ön hazırlığı, elinde örneği veya notu olmadan oldukça zengin muhtevalı bir çalışma ortaya koyabilmesi dönemin şartları dikkate alınıp değerlendirildiğinde büyük başarıdır. Sıkıntılı bir hayat sürüp öncelikli hedeflerine ulaşabilmek için kendi sınırlarını zorlayan Uvarovskay Yakut bir annenin ve Rus bir babanın evladı olarak dünyaya gelir. Ailesi Hristiyan’dır. Ortodoks inancını burada öğrendiği ve bu itikada göre yaşadığı ortaya koyduğu eserden anlaşılmaktadır. Fakat Yakut hayatını anlattığı bölümlerde verdiği ayrıntılardan ve kullandığı ifadelerden takip edildiği üzere Saha inancına ve folkloruna da oldukça hâkimdir. Onun bu aile yapısı ve etkileşimde olduğu kültürel çeşitlilik zengin bir entelektüel birikime sahip olmasına yardımcı olur. İmkânların elverdiği ölçüde iyi bir eğitim alan yazar, çeşitli devlet dairelerinde uzun yıllar yazı işleri şefi ve müdürü olarak çalışır. Geçtiği aşamaların bir kazanımı olarak iyi derecede Rusça, annesinden ve iyi münasebetler kurduğu çevreden de Sahaca öğrenir. Bu sayede Cokuuskay’a gelen devlet görevlilerine tercümanlık yapabilecek bir seviyeye ulaşır. Uvarovskay hatıralarını kaleme alırken Rus cümle yapısının etkisinde kalmıştır. Bu durum iki dilli olmasının bir etkisi olabilir. Bununla birlikte kitabındaki devrik ve uzun cümleleri ve yaptığı bazı anlatım bozuklukları, bu ilk edebî denemenin değerini düşürmez. Bilakis ağız özelliklerini koruyan imlası, işlenmiş dili ve zengin kelime kadrosuyla değerli bir filolojik malzemeyi miras bırakmıştır. Zaten yazar önünde örnek olmadığından dolayı yaptığı yazım yanlışlarını peşinen kabullenerek okuyucularının affına sığınır.⁶

⁴ Cokuuskay/Cokuskay (Rus. Якутск): Saha (Yakut) Özerk Cumhuriyeti’nin başkenti Yakutsk’un Saha Türkçesindeki karşılığıdır. 1632’de kurulan Cokuuskay, kuzeydoğu Sibirya’nın en büyük şehirlerinden biridir. Nüfusu günümüzde yaklaşık 275 bin’dir.

⁵ Bu yayımlardan 1992’de yapılanın da sadece Sahacası verilirken 1995’tekinde Rassadin’in Rusça çevirisi, 2003’tekinde ise Rassadin’in Rusça çevirisi ile Böhtlink’in Almanca çevirisi birlikte verilir.

⁶ “Бу туһуттан мин бу сурукпун бүтэрэн көрдүүбүн, хаһан эмиэ бу сурук Сахалы ааһар киһиэхэ түбэстэбинэ, мин түктэриин эппит туох эмиэ тылбын хоһууга уурумуобун оол туһуттан: Саха тылынан суруллубут сурук сир дойду үөскээтэҕиттэн бу маннайгыта. Оол туһуттан билигин ааньттан үчүгэйдик суруйуохха алыс диэн эрэйдээх түктэриин даһаны; иккис үһүс сурук ордук буолуоҕа. Оннук хуолу. Bu metnin artik sonuna yaklaşmışken Saha dilini iyi

Ahtıılar, iki Yakut atasözüyle başlar. Bu atasözlerinin ilkinde mutlulukla hüznün bir insan ömründe iki arkadaş gibi yan yana yürüdüğü; diğerinde ise bir başağın un olabilmesi için öğütülmesi gerektiği anlatılır⁷. Uvarovskay'ın hayatı metinden yansıdığı kadarıyla tıpkı bu atasözlerinde bahsedildiği gibidir. Onun hayatında mutlulukla hüznün, rahatlıkla zahmetin birbiriyle sürekli mücadele ettiği gözlemlenir. Un elde etmek için değirmene götürülüp öğütülen buğday sanki yazarın ta kendisidir. Çünkü onun sürekli koşturması ve hedeflerine ulaşabilmek için üstün bir çabayla çalışıp çabalaması gerekmektedir. Metinde bunlardan başka hayatın devam ettiği, ölenin geri gelmeyeceğinin vurgulandığı iki atasözü daha vardır.⁸

Ahtıılar'ı, içeriğinin daha rahat anlaşılabilmesi için bölümlere ayırdık, karışıklıkları önlemek, örneklendirme ve konu takibini kolaylaştırmak için de paragrafları numaralandırmayı tercih ettik.⁹ Bölümleri ise yazarın yaşadığı yerleri dikkate alarak ayırmaya gayret ettik. Uvarovskay'ın hayatı Ecigen, Killem, Cokuuskay, Urkuskay/İrkutsk ve Bötörbürk'te geçmiştir. Yazar, Sibirya'nın kuzeydoğu ucundaki Üt'e ise işi dolayısıyla seyahat etmiştir. Metnin bölümleri sırasıyla şu şekildedir: Ecigen hayatı 1-25, Killem hayatı 26-43, Cokuuskay hayatı 44-49, Urkuskay/İrkutsk hayatı 50-51, Cokuuskay'a dönüş 52, I. Üt yolculuğuna hazırlık 53-57, I. Üt yolculuğu 58-103, Bülüü yolculuğu 104-109, II. Üt yolculuğu 110-111, zor yıllar 112, Bötörbürk hayatı 113-121, tekrar Cokuuskay'a dönüş ve Saha folkloru üzerine notlar 122-163.

Uvarovskay, Cokuuskay ile Kuzey Buz Denizi arasında Lena'nın sol kıyısında, idari statüsü sonradan değiştirilip kasabaya dönüştürülen, Ecigen¹⁰ adlı bir yerde dünyaya gelmiştir. Babası insanlara iyilik yapmayı seven saygın bir polis müdürü;

bilenlerden ricam, bir zaman gelip bunları okuduklarında yanlış yazdığım kelimelerden ve hatalı cümlelerimden dolayı beni ayıplamasınlar. Çünkü bu yazılanlar, yeryüzü yaratılıp bugüne kadar geçen zaman içindeki ilk Yakutça metindir. Bu yüzden hiç yanlışsız ve güzel bir şekilde yazmak doğal olarak mümkün değil, ikinci üçüncü ve daha sonrakilerin çok daha iyi olacağına şüphe yok. İşte böyle müsaadenizle..." (Vasilyev 2003: 57).

⁷ “Дьол сор икки киһини гытта сэргэ сылдыбаллар. Mutluluk ve mutsuzluk yan yana yürürler”, “Бурдук отун төбөтө мэлилиннэбинэ бурдук буолар. Başak öğütüldüğünde un olur.” (Vasilyev 2003: 13).

⁸ “Өлбүтү гытта ким да өлбөт, тыыннаах тыыннаабы саныыр. Ölenle ölünmez, hayattakiler sadece hayattakileri düşünür.” (Vasilyev 2003: 18), “Ааспыт төннүбэт тохтубут туолбат. Giden gelmez dökülen dolmaz.” (Vasilyev 2003: 26).

⁹ Bu makale hazırlanırken Y. İ. Vasilyev (Cargıstay) tarafından 2003'te yayımlanan metin esas alınmış ve toplam 163 paragraf tespit edilmiştir.

¹⁰ Ecigen/Ecigeen (Rus. Жиганск): Nüfus yoğunluğunun çok az olduğu bir Saha ilidir. 2002 nüfus sayımına göre burada yaşayanların % 47,45'ini Evenkiler % 33,51'ini Sahalar oluşturmaktadır. Ülkenin kuzeybatısında bulunan Ecigen Lena'nın sol kıyısında yer alır. Yeraltı zenginlikleriyle ünlüdür. İl merkezinin Cokuuskay'a uzaklığı ise yaklaşık 900 km'dir.

annesi ise terzilik başta olmak üzere pek çok işte becerikli, ileri görüşlü ve bilge bir ev hanımıdır. Babasının ölümünden sonra dedesinin yanına yerleşen ailenin hayatta kalan tek evladıdır. Annesi ondan başka dünyaya getirdiği on iki çocuğunun tamamını kaybetmiş talihsiz bir kadındır. Yazar, incelediğimiz bu metnin ilk yirmi beş paragrafını Ecigen'e ve buradaki yaşamına ayırır. Uvarovskay, hatıra türünde kaleme aldığı kitabında unutamadığı olaylara ve gözlemlerine ağırlık vermiştir. Yaşadıkları bu küçük kasabanın bir eşkiya grubu tarafından basılıp yağmalanması etkisinden kurtulamadığı bir hadisedir. Ecigen'i yağmalayan çete sadece Uvarovskaylara ilişmez, hatta zarar görmesinler diye kapılarına bir nöbetçi bile bırakırlar. Sonradan anlaşıldığı kadarıyla bir zamanlar babasının iyiliğini gören eşkiya başı onun hatırını saydığı için bu aileye ve malına mülküne dokunmaz. Yazar ölüm tehlikesi geçirdiği birkaç olaydan daha bahsettiği bu bölümde, çoğunlukla bu ücra bölgenin coğrafyasını, bitki örtüsünü, av hayvanlarını ve ağır iklim şartlarını tasvir eder. Ecigen, balıklarının çeşitliliği ve bolluğuyla ünlüdür. Fakat tuz kaynaklarının sınırlı olması sebebiyle tüketim fazlası balığın saklanma şartları Tunguz mutfağına ait özellikler gösterir. Zaten bölgede hatırı sayılır bir Tunguz¹¹ nüfusu yaşamaktadır. Onların muhafaza usullerine göre kuyularda tütsülenip saklanan balığın lezzetine doyum olmayacağı uzun uzun anlatılır. Ögröpönö adlı efsaneleşen bir kadının bölge insanının sözlü anlatmalarında nasıl bir yer tuttuğunu yine bu metinden öğrenmek mümkündür. Özellikle bu kadının şerrinden korkanların ondan korunmak maksadıyla kansız kurban sunup bez bağlamaları Anadolu sahası Türk folklorundaki uygulamalarla benzerlik gösterir. Ecigen'i memleketi olarak gören Uvarovskay, buranın yokluğundan dolayı bir vatan hasreti çekmeyeceğini vurgular. Fakat böyle bir durumun ortaya çıkması hâlinde âdet olduğu üzere yapılması gerekenleri de anlatmadan geçmez.¹²

Yazar, Kille¹³ adlı küçük bir Saha köyünde geçen dönemi 26 ile 44. paragraflar arasında anlatır. Babası ve annesiyle birlikte dedesinin yanına küçük ve

¹¹ Tunguz/Toñus: Even ve Evenki gibi Sahalarla ortak geçmişleri olan milletlerin genel adıdır. Tunguzların pek çoğu yarı göçebedir. Ren geyiği onların sosyal ve ekonomik hayatlarının en temel yapı taşı oluşturur. Giyim kuşamlarından süslenmeye kadar hayatlarının pek çok ayrıntısını bu hayvandan elde ettikleri ürünlere bağlı olarak şekillendirirler. Avcılık da yaparlar fakat bu uğraşlarının eski zamanlar da olduğu kadar ticari bir değeri yoktur.

¹² “Эдьигэнтэн аттанар күммэр очотоҕу дьыл хуолутунан мин төрүүбүт сирбиттэн биир хабах буору ылбытым, чүнкүйэр күммэр ууга булкуйан иһиэбим диэн. Дьолбор мин хаһан да чүнкүйэбэтэҕим, оол туһуттан биирдэ даҕаны ханныбын хара буорунан толорботоҕум. Ecigen'den ayrılmaya gün, vatan hasretim dayanılmaz bir hâl alırsa suyla karıştırır içerim diye yanıma bir avuç toprak aldım. O zamanlar böyleydi. Neyse ki şiddetli bir özlem duyup karnımı kara toprakla doldurmak zorunda kalmadım.” (Vasilyev 2003: 16).

¹³ Kille (Rus. Кильдямск): Cokuuskay (Yakutsk)'a bağlı bir yerleşim yeridir. Cokuuskay il merkezinin yaklaşık 30 km kuzeyinde yer alan Kille, Lena'nın sol kıyısındadır. Hayvancılık ve patates tarımıyla uğraşan köy sakinlerinin 2010 nüfusu 673'tür.

eski evlerine göç ederek buradaki yaşamlarına başlarlar. Onlar çok önceden terk edip gittikleri yuvalarını tamir edip köy hayatlarına kaldıkları yerden tekrar koyulurlar. Killem yeni bir başlangıçtır. Hele Ecigen'den sonra burasının coğrafi yönden daha yaşanılabilir olması, yazarı heyecanlandırır. Duyduğu neşesi Killem'in doğasını anlatırken kurduğu cümlelerden bellidir.¹⁴ Daha çok mekân değişikliğinden kaynaklı olan bu sevinç hâli babasının ani ölümüyle birlikte yerini hüzne ve sıkıntıya bırakır. Ailenin yükü de annenin omuzlarına kalır. Uvarovskay ise bir daha kurtulamayacağı şanssızlıklar girdabının içerisinde bulur kendisini¹⁵. Bilge bir kadın olan Uvarovskay'ın annesi aniden karşı karşıya kaldığı güçlüklerin üstesinden gelmeyi başarır. İlk derslerini dedesinden alan Uvarovskay okuma yazmayı ve kutsal kitabı da ondan öğrenir. Annesinden ve çevresindeki Yakut komşularından da sözlü anlatmaları, Saha milli kültürünü ve hayat anlayışını öğrenir. Yazarın bu dönemi, kültürel açıdan oldukça verimli geçer.

Uvarovskay, 44. ve 50. paragraflar arasında, yeni taşındıkları Cokuuskay'ı ve oradaki hayatını anlatır. Bu dönem on altı yaşındayken yazı işleri memurluğuna adım atmasıyla başlar. O, ilk yıllarında gece gündüz çalışıp yorulur hatta uyumak için vakit bulamaz, ancak huzurludur. Çünkü yanında kendisiyle gurur duyup cesaretlendiren annesi vardır. Birbirlerinden başka kimseleri olmayan bu iki insan için mutluluk, bir arada olmaktır. Ancak bu birliktelikleri uzun sürmez annesi ansızın hastalanır ve iki yıl yatalak yaşar. Yoğun iş temposuna aldırmayan yazar hasta annesini hiç kimseye emanet etmez her türlü ihtiyacını karşılamak için var gücüyle koşturur. Fakat bu çabası sonuç getirmez, annesi bir sabah hayata gözlerini yumar. Bu bilge kadının biricik oğluna yegâne vasiyeti, buraları terk edip Güney'e¹⁶ gidip yerleşmesi olur.¹⁷ Ayrıca bu bölüm anne sevgisinin çok güzel anlatıldığı cümlelerle süsüdür.

¹⁴ “Бу барыта кыттыһан мин харахпар тылынан этиллибэт үчүгэйинэн уһуга суох киэнинэн көстүбүтэ, хайтабы оол иннинэ мин оҕо мэйим сатаан санаабар киллэрбэтэ. Көстүбүтэ: соботох бу сир күн анныгар кэмэ суох киэн баара; оол санаабыттан мин үтүө үөрүүм тылынан этиэхтэн түктэри баара. Yukarıdaki manzaralar gözümün önüne bir bir geldikçe Killem'in güzelliklerini ve genişliğini kelimelere dökmekte zorlandım. Çocuk aklı işte! O zamana kadar görmediğim derecede uçsuz bucaksız bir genişliği birden karşımda bulmanın sevinci ve heyecanı içindeydim.” (Vasilyev 2003: 17)

¹⁵ “Бу аҕам өлбүтэ миэхэ эмиэ бэрд санааны онорбута. Субу күнтэн төрүттэммитэ оол сордоох тимир быа, ханнык бу аныгы сааһым устатыгар диэри быстымна күн дьыл аайы арай элбээн уһаан испитэ. Babamın ölümü beni çok üzdü. İşte bu acı günden itibaren, talihsizliklere demir bir bağ ile sınıksız bağlandım. Bu bağ şu yaşıma kadar ne koptu ne gevşedi, aksine günden güne sağlamlaştı.” (Vasilyev 2003: 18)

¹⁶ Güneyden kasıt öncelikli olarak Saha Yeri'nin idari olarak bağlı olduğu Irkutsk'tur. Irkutsk nezdinde de Rus Çarlığı anlaşılır.

¹⁷ “Эн Дьокускай гуорадыгар хаалыма, бу сир харах бэстээх Нуччанан толору. Эйигин Саха таптаата, хойут да таптыаба; бу мантан күнүү үөскүөбэ, күнүү эйигин тылга ининнэриэбэ, көнүлгүн баайыаба, алдьархайга угуоҕа. Эн дьиэбин үпкүн

Urkuskay/İrkutsk¹⁸, Cokuuskay’a dönüş ve I. Üt¹⁹ yolculuğuna hazırlık birer ikiyeşer paragraflık küçük bölümlerdir. O, önceleri annesinin vasiyetine sadık kalır nesi var nesi yok satıp İrkutsk’un yolunu tutar. Eğitilmiş bir insandır, devlet tecrübesi de vardır, bu yüzden iş bulmada zorluk çekmez. İrkutsk’ta kendine rahat bir hayat kurar. Fakat terk edip geldiği topraklara atanan yeni vali, onun Saha diline ve kültürüne hâkimiyetinin methini duymuştur. Kötü şeylerin olacağı şüphesini içinden atamaz ancak yoğun ısrar karşısında annesinin vasiyetini bir kenara bırakıp idealist fikirlerin esiri olarak Cokuuskay’a döner. Bu vali 6-7 yıl boyunca Cokuuskay’da çalışır. Bu dönemin memnuniyetsizlerinde Uvarovskay’a karşı bir düşmanlık oluşur. Yazar bunun sonucunda başına gelenleri ilerleyen bölümlerde üstün körü anlatır. Üt’te yaşayan Tunguz’larla diğer ahali arasında ortaya çıkan huzursuzlukları çözmek ve Çar adına vergi toplamak maksadıyla Sibirya’nın uzak bir ucuna gittiği görev yolculuğundan uzun uzun bahseder. Yazar bu zor coğrafyada çıkılan bir seyahatin zorluklarının farkındadır ve çok tedirgindir. Ama görev olduğu için reddetmesi mümkün değildir. Bu yüzden vakit kaybetmeden hazırlıklara girer.

Yanına verilen iki rehberle birlikte atların çektiği arabalara yükünü yerleştirip çıktığı yolculuğun binbir güçlüğüne dayanmak Uvarovskay için çok zor olur. Üstelik ömrünü masa başında çalışarak geçiren birisi için açık havada yiyip içmek ve kar altında uyumak zahmetlidir. Sibirya’nın soğuşunu, selini, bataklıklarını, sivrisineklerini, yaban arılarını, tipisini, karını, yağmurunu, buz tutmuş nehirlerini, dar patikalarını, derin uçurumlarını ve sarp dağlarını geçmek kolay olmaz.

атылаа, бэйэн бар согуру дойдуга; онно күн ыраахтабыны көрүүн, бу эн дьолун буолуоҕа. Эн билигин соҕотоҕун хаалаҕын күн анныгар, мин санаам майгытын хуолутун эн толору билэбин; мин майгыбыттан тахсыма. Бу майгы, төһө да сор эйигин буллабына, эн сүрэххин үөрдүөҕэ. Умнума киһиэхэ үпкүнэн сүбэбинэн эрэйгинэн көмө буоларгын: киһи оннук буолуох тустаах. Сарсын мин өлүөм, күн тахсыыта аҕабыкка ыт, бары уруубун билсэллэрбин ыгыр. Oğlum! Cokuuskay’da kalma. Burada hırslı ve kıskanç pek çok Rus var. Yakutların seni sevip bağırlarına basmaları ve ilerde de sevecek olmaları hasetliğe yol açacak. Bu yüzden haksız yere suçlanıp özgürlüğünü kaybeder ve başını belaya sokabilirsin. Varını yoğunu hatta evini bile sat! Güneye¹⁷ doğru git. Orada, Yüce Çar’ı göreceksin. Bu sana yeni fırsatlar yaratır. Yakında bu dünyada tek başına kalacaksın. Benim ne düşünüp nasıl yaşadığımı çok iyi biliyorsun. Bunlardan kopma! Bu anlayış, ne kadar büyük sıkıntıya düşersen düş sana huzur ve mutluluk getirmeye yeter. İnsanlara paranla, düşüncelerle ve emeğinle yardım etmeyi asla ihmal etme! Zaten herkes böyle olmalı. Yarın, ecel gelecek. Sen güneş doğar doğmaz pedere (Hristiyan din adamı) haber gönder, sonra bütün akrabalarımızı ve dostlarımızı çağır!” (Vasilyev 2003: 20)

¹⁸ Urkuskay/İrkutsk (Rus. Иркутск): Rusların Sibirya’da kurdukları en eski şehirlerden biridir. Tarihi XVII. yüzyılın sonlarına kadar dayanan bu önemli yerleşim yeri, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bölgenin en büyük sanayi, ticaret, kültür ve eğitim merkezi olarak ilgi görür.

¹⁹ Üt (Rus. Удское): Rusya Federasyonu’nun doğu ucundaki Habarovsk bölgesinin sınırları içindedir. Kendisiyle aynı adı taşıyan Üt Nehri’nin Ohotsk Denizi’ne döküldüğü noktaya yaklaşık 60 km uzaklıkta kurulmuş bir yerleşim yeridir.

Uvarovskay coğrafyayla, iklimle ve vahşi hayvanlarla yaptıkları zorlu mücadeleyi korkuyla karışık bir şaşkınlıkla uzun uzun anlatır. Zaman zaman ölümle burun buruna geldiği de olur.²⁰ Yazar yolda karşılaştığı ilginç insanlarla yaşadığı diyaloglara da yer verir. Özellikle köpeğini vahşi hayvanlara kaptıran bir Tunguz'un üzüntüsü onu derinden etkiler. Dağın doruğuna düşen damlanın ikiye bölünüp iki ayrı rotada yol almasını seyrederken gelen ilhamla devrin şartlarını zorlayan derecede uç fikirlerini dile getirir.²¹ Uvarovskay için 17 ay süren görev yolculuğunun koşulları ağırdır. Ancak başarıyla tamamlar ve huzursuzlukları çözüp toplanması gereken vergiyle birlikte Cokuuskay'a döner. Ama dinlenme fırsatı bulamadan 60 günlük bir göreve daha gönderilir. Bu biter bitmez de bir zorunluluk üzerine tekrar Üt'e gider. Bu iki seyahati Bülü yolculuğu (104-109) ve II. Üt yolculuğu (110-111) diye ayırdığımız bölümlerde değerlendirdik. 104. ve 109. paragraflar arasında anlatılan yazarın gittiği yerler, günümüz Saha coğrafyasının ünlü şehirleri Ayannaah, Bülü ve Suntaar'dır. Ayannaah seyahati hakkında hiçbir ayrıntı bulamayız. Suntar'ın kaliteli tahıl yetiştirilebilen verimli topraklarından bahseder ama en çok Bülü'yü konu edinir. Orasının coğrafyası, yer altı ve yerüstü zenginlikleri, uzun uzun anlatılır. O, döneminin en önemli ihtiyaç maddelerinden biri olan tuzun stratejik değerini burada bir kez daha vurgular.

Uvarovskay, hayatının en önemli dönüm noktalarından birini oluşturan dokuz yıllık esaretine sadece 112. paragrafta değinmiştir. Yazar, ömrünün en zor yıllarından ayrıntılı olarak bahsedip belki zayıf bedenini daha fazla yormak ve üzmemek istemez. Ancak annesinin vasiyetini bir kenara bırakıp Cokuuskay'a dönerken yaptığı kötü tahminlerin tek tek karşısına çıkmasının nedenini çok iyi bilmektedir. Duyduğu pişmanlığı ve çektiği acıyı Tanrı'ya sığınarak aşmaya çalışır. Onun bu anlatımları iyi bir Hıristiyan olduğunu açıkça belli eder.

²⁰ “Мин этиэм суоҕа хайтах түүнү мэлдьи өлүү тилли икки тустуутун хайтах икки хаһаҕым икки сирдьитим икки бүтүн түүнү утуйумна ыраас сүрэхтэринэн аһынан мин тулабар олорон кэтиэбиттэрин, туохтаҕар даҕаны суорҕаным аһыллыбатын диэн, тымныы киирбэттин диэн; оччоҕо мин өлөрүм көстөн туруоҕа этэ. Үаһамла өлүмүн гесе boyunca сүрэн амансыз мүcadelesini nasıl anlatacağımı bilemiyorum. Merhametli yol arkadaşlarımın günahsız kalpleriyle etrafımı sarıp -yorgan azıcık açılır da soğuk girer endişesiyle- gözlerini kırpmadan başımda bekleyişlerini unutamam. Bu çaresiz anlarımda ölümün bana iyice yaklaştığını hissettim.” (Vasilyev 2003: 42)

²¹ “Хас да үйэ ааһыаҕа, бу таммах аһардара аны хаһан да күн уотунан тыгыллымна сытаччылар хаһан эмиэ көһүтэн тийиэхтэрэ оол үйэбэ, хаччаҕа буус байаҕал ириэбэ, суол кинини быһа тахсыаҕа; булуллуохтара урут билиллибэтэх сана дьон, бу киннэр уруулаһахтара аныгы биһиги билэр дьоммут биис ууһун гытта. Güneşten uzakta, donmuş bir hâlde yatan damlacık, yüzlerce yıllık bir bekleyişin ardından bir zaman gelecek eriyecek. Sonra Buz Denizi'nin üzerinden yol açılacak, birbirlerini bilmeyen insanlar tanışıp konuşacak, akraba olacaklar. Buralarda yaşayanlar da farklı insanlarla evlenecekler.” (Vasilyev 2003: 28)

Çok acılı ve ıstırap dolu yıllardan sonra çocuklar gibi şen ve mutlu olduğu sekiz senelik bir döneme girer. Bötörbürk²² hayatı diye adlandırdığımız bu süre 113. ile 121. paragraf arasında işlenmiştir. Uvarovskay yine şikâyet eder eder fakat bu seferki nedeni yılların çok çabuk geçmesidir. O, zavallı annesinin vasiyetini, otuz yıldır kurduğu hayallerini ve gördüğü düşleri yerine getirmenin doyumsuz hazzını yaşar.²³

Ahıtlar'ın 122. ve 163. paragraflarının arası eserin karşılaştırmalı folklor çalışmaları açısından en değerli bölümüdür. Yazar buradaki her bir paragrafta ayrı bir folklorik unsuru değerlendirir. O, bu bölüme Cokuuskay ve çevresi hakkındaki gözlemlerinden bahsederek başlar. Şehrin coğrafyası, iklimi ve nüfusu hakkında bilgi verdikten sonra Sahaların fiziki ve ruhi özelliklerini tanıtmaya çalışır²⁴. Daha sonra Saha milli kültürü ve folklorunun en temel unsurlarını sıralayıp ayrıntılarını vermeye gayret eder. Burada işlenen başlıklar sırasıyla: Sahaların konukseverlikleri²⁵, büyüklerine saygıları, geçim kaynakları, sabırları ve

²² Bötörbürk/Bötörbüür (Rus. Санкт-Петербург): Saint Petersburg, şehrinin Sahaca yazılışdır. Saint Petersburg zaman içerisinde değişen yönetim şekillerine bağlı olarak Petrograd ve Leningrad gibi farklı farklı isimler de almıştır. XVIII. yüzyılın başından günümüze kadar tarihi dokusunu kaybetmeyen St. Petersburg, başkent Moskova'nın yaklaşık 700 km kuzeybatısındadır.

²³ “Оол гурдук гынан мин отучча сьл санаабыт баҕабын ситэ сиппитим. Ханнык да тутуур ханнык да сор мин баҕарбыт санаабын сатаан тохтоппотоҕо. Билигин мин өлөр көстө да кэлэриттэн куттаммаппын: оол дойдуга мин саатымна эрэн ийэбин ғытта көрсүөм, мин кини кэриэс тылын толору ситэрбитим. İşte böyle, anlattığım gibi. Otuz yıldır kurduğum hayalleri ve gördüğüm düşleri bütünüyle gerçekleştirme imkânı yakalamıştım. Ne kötü talih ne de bir felaket rüyalarımın gerçekleşmesine engel olamadı. Şimdi, ölümün karşıma çıkıp üzerime üzerime gelmesinden asla korkmuyorum. Öbür âlemde anneciğimin yüzüne mahcup olmadan bakıp vasiyetini yerine getirmiş olmanın huzurunu yaşıyacağım.” (Vasilyev 2003: 47)

²⁴ “Саха унуоҕун үрдүгүнэн орто, оол да гыннар томуруон дьонунан ааттаныах тустаах. Сырайдарын быһыыта хаптаҕайдыны, муннулара сэб улахан, хаархара саһархай биэтэр хара, астары хара көнө хойуу, бытык хаһан да үүммэт, эттэрин өңүн хара да үрүн да диэхтэн түктэри: киннэр дүһүннэрэ биир сылга үстэ түөрттэ улларыар. Sahalar; kahverengi veya siyah gözlü, orta boylu ve geniş omuzlu, bir parça yassı yüzlü, sakalsız, hokka burunlu, kara ve koyu kaşlı, ne esmer ne beyaz ne de mosmor tenlidir. Onların yüz rengi, yaşadıkları bölgenin mevsimsel sıcaklık farklarından kaynaklı olarak yılda üç dört kez değişebilir.” (Vasilyev 2003: 49)

²⁵ “Төлөбүрэ суох ас үөл арай Сахаҕа баар. Манна Саха үтүө сүрэхэ күлүгэ суох көстөр. Саха балаҕаныгар киир: кини туох аһа баарынан эйигин күндүүлүөбү; уон да хонукка олоҕор, биир да ый олоҕор: мэлдьи тот буолуон бэйэн даҕаны атын даҕаны. Бу иһин кини тугу эмиэ төлөбүр көрдүөбүн сааттан ордук улахан айыыга уураар. Hiçbir karşılık beklemeden yiyecek içecek ikram etme alışkanlığı sadece Sahalarda vardır. Onların bu ananevi tutumları, temiz kalpli ve iyi niyetli oluşlarının apaçık bir göstergesidir. Herhangi bir балаҕана гирдиğinde ellerinde ne var ne yok hiç tereddüt etmeden sana ikram ederler. Yanlarında on gün de kalsan bir ay da kalsan hem sen hem de atın daima tok kalır. Bunun için kendileri para veya başka bir karşılık kesinlikle

çalışkanlıkları, toplumsal hasletleri, XIX. yy'da Sahalar arasındaki sosyal ilişkiler ve zararlı alışkanlıklar, Sahaların el sanatı ürünleri, av ve avcılık, Yakutistan'da ekonomik hayat, Sahaların temizlik alışkanlıkları ve halk hekimliği, Saha kadınlarının yönetsel başarıları ve ailede rol dağılımı²⁶, Saha mimarisi ve özellikleri, kullandıkları mutfak eşyaları, yiyecek ve içecekleri, giyim kuşamları, süs eşyaları, evlilik ve evlenme usulleri, törenler ve kutlamalardır. Uvarovskay, tasnif ettiğimiz bu konuları metnin hacmi müsaade ettiği ölçüde anlatmaya çalışır.

Ahtıplar'ın Saha dili, kültürü, edebiyatı ve folkloru açısından değerini belirtip eserin yayımlanma süreci hakkında bilgi vererek başladığımız yazımızda Ahtıplar'ın içeriğini elverdiği ölçüde örnekli olarak işlemeye çalıştık. Sibirya'nın kuzeydoğu ucundaki bir Türk boyuna ait yaklaşık iki asır öncesinin dil ve kültür unsurlarını taşıyan bir eserin içeriğinin anlatılıp kültürel unsurlarının tespiti ve tasnifi, karşılaştırmalı Türk dünyası çalışmaları açısından değerlendirilmelidir. Ahtıplar, yazıldıktan kısa süre içerisinde yaygın konuşulan iki dünya diline, Almanca ve Fransızcaya, ardından da Rusçaya çevrilir. Biz de eserin Türkçesini yayımlamak için çalışmalarımıza devam etmekteyiz. Bu eseri aktarmak yazarın imlası ve üslubundan kaynaklı pek çok zorluğu aşmayı gerektirir. Ancak, Uvarovskay okuyucusunu etkileyici dünyası, mütevazı yapısı,²⁷ kelime kadrosu, derin gözlem yeteneği ve hikâye etme gücüyle zengin kültürel içerikli eserine bağlar. Onun Saha dilini kullanırken yaptığı tercihlerden anlaşıldığı üzere zaman zaman bir yabancı dilin etkisinde kalmıştır. Bu durum, en çok cümlelerin öğelerini sıralarken kendini gösterir. Fakat Afanasiy Yakovleviç Uvarovskay, Sahaca ilk edebî ürününü kaleme alarak ana diline ve doğum yerine büyük bir kültürel hizmet yapmıştır.

beklemez, aksi bir durumu da sadece ayıplamakla kalmaz büyük günah sayarlar.” (Vasilyev 2003: 50)

²⁶ “Түс майгылаах сыгыты санаалаах дьэмсэх йахтар биир тылынан эрин баһа. Эрэ сүөһүтүн үбүн хамначытын баһын барытын киниэхэ туттарар. Кини бары дьэ салайытын тутар эрэ таһырдыатаҕы үлэни оттуур мастыыр сылгылыыр үлэни салайар, биэтэр булду булттуур, атыны атылыыр. Mütevazı, ev idaresinde becerikli ve bilge bir kadın, tek kelimeyle kocasının baş tacıdır. Evin beyi; hayvanların, paranın ve ne kadar çalışan varsa hepsinin idaresini, hiç tereddüt etmeden eşine bırakır. Sahalarda, evi ve yakın çevresini kadınlar çekip çevirir. Dışarı işleri olarak kabul edilen ot biçme ve toplama, ağaç kesme ve biçme, atları bulup gütmeye, tuzak kurup avcılık yapma ve alışverişe çıkma gibi faaliyetlerle ise daha çok erkekler ilgilenir.” (Vasilyev 2003: 53)

²⁷ Uvarovskay Bötlink'e yazdığı mektubunda “Билэбин бу сурук туһата суоҕун: кинини холобур кэрэтэ эн эрэ ааһыан, эйигиттэн атын киһи ким да ааһыаҕа суоҕа. Biliyorum, bu denemenin bir faydası yok. Bunu, bir örnek olarak herhâlde sadece sen okursun. Başka da hiç kimse okumaz. Olsun! Bir zararı yok...” diye yazar. (Vasilyev 2003: 11) Ama aradan geçen neredeyse yüz altmış sene içerisinde eseri, birkaç dünya diline çevrilip basılır, Türkçeye ise aktarılıp yayımlanma aşamasına gelir.

KAYNAKLAR

- BÖHTLİNK, Otto N. (1851), *Über Die Sprache Der Jakuten*, St. Petersburg.
- CHARTON, E. (Editör); BEAUVOİS, E. [Çev.] (1860), *Le Tour Du Monde Nouveau Journal Des Voyages*, Paris: 161-176.
- KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih; VASILYEV Y. İ., KİLLİ Gülsüm (1996), *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Ankara: TDK yay.
- PEKARSKİY, E. K. (1959), *Slovar Yakutskogo Yazıka*, St. Petersburg: SSSR Akademiya Nauk yay.
- (1945), *Yakut Dili Sözlüğü*, İstanbul: TDK yay.
- VASILİYEV, Y. İ. (Cargıstay), (1997), *Saha Türkleri (Üniversiteliler İçin Ders Kitabı)*, Yakutsk.
-, (1993), *Türkçe ve Sahaca (Yakutça) Konuşuyoruz*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yay.
-, (1992), *Ahtular*, Cokuuskay Saha Respublikatın Kinige İzdatelstvota yay.
-, (1995), *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara: TDK yay.
-, (1995), *Ahtular*, Cokuuskay Saha İnformatsionnay Agentstvota yay.
-, (2003), *Ahtular*, Cokuuskay Biçik yay.
- RASSADİN, V. İ. (1990), *O Yazıki Yakutov*, Novosibirsk.
- ZABOLOTSKAY N. M. [Haz.] (1947), *Ahtular*, Yakutskay: CACCR Gosudarstvennay İzdatelstvota yay.